

զորքում են, որ իշխան Բիսմարկ յանձն է առել զհեկափարկ և զբան և եւրոպական զեապաններն բանակցութիւնները և Պոլսի մէջ Այս լուրը շատ հաւանական է, որովհետեւ զեապանը չէր այցելի ինքին և Վիեննա, եթէ նա հաւատարմած չը լինէր, որ իր կառավարութեան պրոգրամը յունական խնդրի վերաբերութեամբ այդ քաղաքների մէջ արդէն ընդունված է։ Հետագիւրը հաղորդել է, որ զերմանական զեապանը ուղևորվեցաւ և Պոլսի։

Անգլիայի մէջ հրատարակեցաւ առաստաղ կառավարութեան և Աֆգանիստանի վախճանված էմիր Նիւթ-Ալիի զազանի գրադրութիւնը Ռուսաստանի և Աֆգանիստանի մէջ կապված դաշնակցութեան մասին։ Երբ անգլիական համայնքների ժողովի մէջ պատգամաւորներէն մէկը լորդ Լարտինգտոնին հարց առաջարկեց՝ արդեօք նա մտադիր չէ թողնել անգլիական զորքերը Կանդահարի մէջ, ի նկատի ունենալով այդ զազանի գրադրութիւնը, հարցին բացասական պատասխան տալով, մինչդեռ պաշտօնէն, որ կառավարութիւնը չէ վախճանում, Ռուսաստանի խորամանկութիւնն է։ Թեպէտ այդ գրադրութիւնը նրան վաղուց յայտնի էր։

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

„Порядокъ“ լրագրի մէջ տպված է հետևեալ թղթակցութիւնը և Պոլսից յունվարի 17-ից, թիւրքական հասել է իր ներքին կազմակերպութեան վերին աստիճանի քայքայմանը։ Մայրաքաղաքի մէջ, որտեղ եւրոպական տարրը թիւրք տարրից գրեթէ աւելի է, ոչ մի գինւորված համարանկ մարդ չէ յանդգնում տուն վերադառնալ երկնայեան վեց ժամից ուշ, որպէս զի չը կողոպտվի կամ սպանվի առաջնորդի խումբերից, որոնք աներկիւզ թափառում են թէ զայրառաւերայ պոլիցիական տան առաջ և թէ միւս փողոցներում։ Առաւօտները ամենաաղջակազմ մարդը անկարող է հաւատացած լինել, որ նրա ջղերը չեն խանդարվի սոված երեխաների և կանանց աղաղակներից, որոնք առաւօտից հառաչում են փողոցների մէջ մի կտոր հաց ստանալու համար։ Երկրից եւ կարծում էի, որ դրանք վարձված սպանորներ են, որոնք սովորաբար Արևելքի մէջ ուղեկցում են ննջեցեալներին։ Բայց իմ արտաքին մեծ էր, երբ նկատեցի, որ դրանք սովաւանջ մարդիկ են։ Եթէ այդ աղաղակներին աւելացնենք շների ծանալը, որոնք շափազանց բազմաթիւ են և Պոլսի մէջ, կարելի է ծիշտ գաղափար ստանալ այստեղի կենսի մասին։

Բացի խաղաղ բնակիչներից աւազակները կողոպտում են նոյնպէս և կառավարութեան քանկները։ Սերուսն կառավարական հետազոտական գրասենեակը կողոպտեցաւ աւազակների գինւորված խումբից, որի ձեռքը ընկաւ 1000 լիրա։ Ասում են, որ մի քանի տարիների ընթացքում առաջին անգամ գրասենեակի մէջ հաւարվեցաւ այդքան դրամ և այն էլ չը կարողացան պահպանել երկուստեք միմեկից։ Եթէ թիւրքիայի մայրաքաղաքի մէջ, որտեղ տասից աւելի եւրոպական զեապաններ կան, այդպիսի կարգապահութիւն է տիրում, ինչ կը լինի թիւրքիայի միւս տեղերում, որտեղ եւրոպական հակոյութիւն չը կայ։ Գետաւաններն էլ զգում են, թէ ինչ բան է թիւրքաց վարչութիւնը։ Անգլիական զեապանաւոր թիւերը իր տան մէջ արժանացաւ աւազակների այցելութեանը, որոնք նրանից խնջին 3,500 ր., բայց չը սպանցին։

Ջարմանայի չէ՞ արգեօք, որ այսպիսի հանգամանքների ժամանակ, յայտնելով իր խաղաղասիրութիւնը, թիւրքաց կառավարութիւնը պատերազմական խորհուրդներ է կազմում Եւրոպայի-կիտակի մէջ և անդադար զորքեր է ուղարկում զէպի յունական սահմանները։ Առկառնի պալատի մէջ եղած երէկվայ խորհուրդի մասին լրագրիւնը հաղորդում են, որ խորհուրդը քննում էր միայն պրանական հարցը և առաւարտական (հասկացիր հայկական) սահմանների եղած վրա շարժումը։ Ինչ և իցէ թիւրքիան և Յունաստանը, ի նկատի ունենալով զարման մտնելու, պատրաստում են իրանց ոյժերը, թէպէտ եւրոպական քաղաքականութիւնը նրանց խաղաղութիւն է առաջարկում։ Կարծես երկու կողմերն էլ զգում են, որ զորքը կարող է միայն զենքի օգնութեամբ վերջանալ և որ ոչ մի միջնորդութիւն լու ժախճան չի ունենայ։

Թիւրքաց կառավարութիւնը բացի բուն պատերազմական միջոցներից ուրիշ միջոցների էլ է գիտում աշխարհի մահմետականների վրա բարդապէս ազդելու համար։ Նա հրատարակում է Լանդանի մէջ մի նոր լրագիր „Կայրիթ“ (միջոցութիւն) վերնագրով։ Լրագիրը հրատարակվում է թիւրքերի և անգլիական թիւրքաւերների փողով, քարոզում է մահմետական զազաւարներ և զրահամար շատ յարմար է անգլիական մայրաքաղաքը, որ ամենամեծ ազդեցութիւն ունի Ասիայի և Աֆրիկայի մահմետականներին վրա։ „Կայրիթ“ լրագիրը տպվում է արարական և պարսկական լեզուներով, որոնք աւելի ծանօթ են մահմետականներին։

Բացի զբանից թիւրքաց կառավարութիւնը և Պոլսի մէջ ուրիշ շատ լրագիրներ էլ ունեն։ Դրանցից աչքի է ընկնում „Վալիթ“ լրագիրը, որին հրամայւած է աւելի մեծ եռանդով հսկել այն բոլորի վրա, ինչ որ տպվում է բոլգարական, յունական և հայկական լրագիրների մէջ։ Մի թիւրքաւեր անգլիացուց հրատարակող այդ լրագիրը նորերումս մի շարք յոգուածներ ապեց Զիլիպոպոլի „Մարիցա“ լրագրի գէմ, որոնք յիշոցներով ի են բումբիլական սովաններին ձգտումների գէմ և պահանջում են, որ թիւրքիան գրաւէ բոլգարական անցքերը և զրանով վերջ զնէ բոլգարական և բումբիլական համերաշխ շարժումներին։

Ռուսաստանի գէմ էլ զազանի զորքեր են կատարում։ Սիւր բացառապէս հայ յեռնարակներով է բնակեցրած, որոնք անուանվում են զէյթունցիներ և ինչպիսիք մի մէջ եղած Տափրուսան լեռների Զէյթուն բաժնի անունով։ Այդ լեռների անմաշխիւթեան շնորհիւ, նրա բնակիչները կիսաանկախ գրութեան մէջ էին թիւրքիայի վերաբերութեամբ։ Գործ. Ասիայի սարկացած ջիւղերից այդպիսի առանձնացած գրութեան մէջ լինելով, Զէյթունի լեռնաբնակները անկարող լինելով յարմար յարաբերութիւններ ունենալ հայոց եկեղեցու և Պոլսի և Եփմածնի գլխաւորների հետ, կապեցին մի առանձին կաթողիկոսութիւն Սիւրի մէջ, բարդապէս միայն նրան կախված համարելով հայոց գլխաւոր կաթողիկոսից Եփմածնի մէջ։ Անցեալ տարի երբ Զէյթունի լեռնաբնակները ապստամբեցին թիւրքաց կառավարութեան գէմ, որ կամենում էր թիւրքաց մի զորքաւորն պահել Զէյթունի գլխաւոր քաղաքի մէջ և երբ զէյթունցիները յայտնեցին թիւրքաց զորքերին, առաստաղ քաղաքականութեան շնորհիւ նրանք կատարեալ բաւականութիւն ստացան։ Այդպիսով մի քայլ արվեցաւ սաստկացնելու համար Ռուսաստանի ազդեցութիւնը Գործ. Ասիայի հայ ժողովուրդի վրա, որ Եփմածնի իր գլխաւոր կրօնական կենտրոն է համարում։

Եփմածնի հայ ժողովուրդի վրա, որ Եփմածնի իր գլխաւոր կրօնական կենտրոն է համարում։

Ի նկատի ունենալով Եփմածնի այդպիսի նշանակութիւնը Ռուսաստանի ձեռքում և թիւրքերի հայերի առաջ, և Պոլսի կառավարութիւնը կամեցաւ անգոր զարմել Եփմածնի կաթողիկոսութեան ազդեցութիւնը։ Որովհետեւ Սիւրի մէջ էլ մի կաթողիկոսութիւն կայ, թիւրքիան կամենում է նրան ընդհանուր հայկական նշանակութիւն տալ, յանձնելով նրան Եփմածնի կաթողիկոսի բոլոր իրաւունքները։ Թիւրքիայի զորքամար Սիւրի կաթողիկոսը օրերումս իրան անկախ յայտնեց Եփմածնի կաթողիկոսի իշխանութիւնից։

ՆԱԽԱԿ ԹԻՒՐԿԻԱՅԻՆ

Վան, 3 յունվար 1881

Վան նահանգի գինւորական հրամանատար Սամիր փաշան հրամարել յետոյ՝ տեղւոյս վիճակը փոքր ի շատէ փոխուեցաւ։ Սամիր փաշան այստեղ եղած ժամանակ միշտ կաշխատէր ջրղաց և հայոց մէջ առեւտրիւն սերտանել, բայց իւր ցունկացածի համեմատ յաջողութիւն չունեցաւ։ Նա այն աստիճան մոլեռանց թիւրք էր որ հայոց ամեն յառաջակական շարժման կոտորելի աշխարհ էր նայէր։ Ենապիւրեւով անզապար կը ստիպէր և Դուռը որ զորքեր ուղարկէ Վան, այնպէս հաւատացուցած էր և։ Դրան թէ իւր ներկայութիւնն է որ Վանի մէջ հայերը զսպած է, եթէ ոչ անորոջ Լայտաւան ապստամբելով տակն ի վրա կը լինի։ Սամիր միշտ անգամ աշխատեցաւ Վանի նահանգապետ Լասան փաշան հրամարեցանել տալ և ինչ նորա տեղ անցնել, բայց չը յաջողեցաւ, որովհետեւ հայ և թիւրք միացած, խնդրեցին և Դանն որ Լասան փաշան չը փոխուի, որ թէն լու մարդ չէ, բայց Սամիր անկէ աստ անգամ աւելի փառ է։ Այս այն Սամիր փաշան է որ Երզրումս նահանգապետ եղած ժամանակ հայոց երեկներէն փառաբանեան Էփէնդիի հայրը սպաննել տուած է։

Սամիր յաջորդ գինւորական հրամանատար Նաֆիս փաշան կըր Վան եկաւ։ Սամիրին հակառակ անեկեկութիւններ հաղորդեց և Դրան։ Նոր հրամանատարը իմաց տուաւ թէ հայերն այնպիսի վախճանից բան չը կայ և թէ աւելորդ է այսչափ զորաց բազմութիւն հաւաքել Վանի մէջ։ Զորքերը այժմ կանց կանց կը դիւրին Երզրում և այնտեղ ալ և։ Պոլսի երթալով, կանցին Ռումէլիս։

Թիւրքաց զորքերու այստեղէն նեղանալն զատ ուրիշ բարեբաղդութիւն մ'ալ ունինք որ այս տարի ցունկերը լու կերելն և եթէ մի նոր վտանգի չը ստատնի, առաջիկայ նոյնի ժամանակ յաւատարմութիւն կը լինի։ Այս պատճառով ցորենի գինն մի քիչ անմաշած է չափը (3 1/2 պուլ) երեք և կէս արծաթ մէկից (6 բուր) կը ծախուի այժմ, թէն սովորական անան տարիներ 1 1/2 բուր կը ծախուի։ Այժմ սով չը կայ, բայց թանգութիւն և ազդատութիւն սակաւի կերպով կը նեղեն խնդ ժողովուրդը։ Ինչ օգուտ ցորեն զանուիլը, երբ ժողովուրդը այն աստիճան տգիտացած է որ փող չունի գնելու համար։

Մի քիչ ալ կրթական մասին խոսենք։ Միացեալ ընկերութիւնը այժմ ունի Վանի մէջ 1 վարժարանանց Այգեհատանը և 6 վարժարան հետեւալ դիւղերը։ Ալիյի, Ալիսնին, Կէմ, Խարակնիս, Դարձու և Կէպի կամ Եղեզիս (Կարճեկանի մէջ)։ Բայց Դատուանն որ այժմ Միացեալ ընկերութեան հարկերանի (Մուշ) տեսչութեան տակ անցած է։ Ընկերութեան այս վարժարաններն զատ՝ Խրիմեան հայրիկը մի հաղորդական վարժարան բացաւ։ Վարպի վանքի մէջ որ արդէն գտնուած 12 դիւղերով ժամանաւոր աշակերտաց թիւնք փա 8 եւ պիտի աւելցուի Վանի դիւղերն բերուելով։ Այս կերպով հաղորդականութեան ուսանողներու թիւը 20ի պիտի ամրապնդանայ։ Այս բոլոր դիւղացիներ ձրիւմար են և նոցա ուսեանտ, հազուադէպ ալ Վարպի վանքը կը հայայ։ Այգեհատանի մէջ 4 ծիսական վարժարան կայ և 1 Լայրենուէր ընկերութեան վարժարան։ Մէկ ծիսական վարժարան ալ քաղաքամէջը կայ։ Այս վերին

վարժարանը տարին մի քանի անգամ կը բացուի և կը փակուի։ Թաղական խորհուրդները միմեանց նեղ կը կուտին և եկեղեցիներն վարժարանին վճարուելիք փողերը չեն տար։ Վերջիչեալ և մի քանի այլ մանր մանր վարժարանաց մէջ ամբողջ ուսանողաց թիւը 1500-ի չափ կը լինի և որովհետեւ քաղաքամէջ և Այգեհատան 2836 տուն հայ կայ, ուրեմն գրեթէ 2 տունէն մէկ աշակերտ կըրթայ վարժարան։ Այս պրոցնտը շատ միջկարական չէ և մեզ զորս պատճառ ժողովրդի անուսանողներու մէջ չենք տեսներ միայն, այլ և նիւթական թշուառութեան որով շատ ծնողներ կը ստիպվին խրեանց զաւակներ չուսող գոյրս հանել վարժարանէն և տրնետի տալ։

Բացի Միացեալ ընկ. վարժարանանցէն ուր 61 երթեկ և 6 գիւղացի և տարաբաղադար զիւրերովի աշակերտներ կան, մասնաւոր յիշատակութեան արժանի է Լայրենուէր սանուց ընկերութեան Լայկազեան անուն վարժարանը որ 100-ի մաս աշակերտներ ունի և միւս բոլոր ծիսական վարժարաններն աւելի կանոնաւոր ընթացք։ Միական վարժարանները մինչև անգամ մի ուսումնական յայտադիր (պրոգրամ) չունին, շատ անգամ խրեանց տարեկան հաշուեցոյցը (պիւնէ) նախատեսելով չեն որոշեր և վաւերացուներ։ Այս Լայրենուէր ընկերութեան վրայ կարծէ որ ընթերցողաց մի փոքր տեղեկութիւն տամ այստեղ։ Այս ընկերութեան անգամները որք տակաւին պատաններ են, Լայկազեան վարժարանի նախկին ուսանողներն են։ Սոցա զորքայի անգամներն մի մաս այժմ աշակերտ են Միացեալ ընկ. վարժարանանցին։ Այս ուսանողներ տեսնելով խրեանց ուսում առած Լայկազեան վարժարանի փակուի, նորա հաղորդութիւնը իրենց վրա տան և 4 տարին աւելի է որ կը կառավարեն զայն, խրեանց քանկէն բաժնեկիներ վճարելով և նուրեք հաւաքելով ժողովրդէն որ շատ համակր է զէպի այդ ընկերութիւնը։ Անգլիական Standard լրագրին թղթակցից պ. Շուվէր՝ երբ անցեալ տարի Վան եկաւ և պատիւ արաւ խոսել Լայրենուէր ընկ. խորանին մէջ, իւր ստատիկ համարութիւն յայտնեց այս ընկերութեան և մի յայտ նորա ապագայի վրա, սա նշանաւոր խոսք աւելով թէ Կատարականութեան ընդհանուր պատանութեան մէջ (Եւրոպական ալ միտին աւանդով) առաջին անգամն է որ կը պատահի մի այսպիսի դէպքի։ Ուսանողներ՝ որ տակաւին ուսանողական չլինին մէջ են մի բարեբաղդ վարժարանի մէջ (վարժարանանցին կախարկը)։ Խրեանց մայր-վարժարանը փակուելէ ազատաւ, զորմանայի եռանդով կաշխատին նախնական կրթութիւնը տարածել ժողովրդի մէջ, ոչ միայն զանազան անկեր նուրեք հաւաքելով այդ քանի համար, այլ և խրեանց քիչ գաստիսութիւններով, այլ և խրեանց քանկէն փող վրայ տալով։ Այս կապացուցանէ թէ հայ ժողովուրդը կրթութիւն և զառաքարականութիւն տարածելու գործին շատ ընդունակ է։ Եւ առաջարկեց զինք ալ պատասանգամ ընդունել մի այսպիսի համակրելի ընկերութեան, որով Լայրենուէր ընկերութիւնը այդ օրէն սկսած, մի եւրոպացի պատասանգամ ալ ունեցած է, պ. Շուվէր Դ Լայրենուէր կը գտնվի այժմ։ Եր լուրս թէ անգլիական փոխ-հրապտոտ պ. Ալէյան ալ անգամ պիտի գրուի եղեր այս ընկերութեան որ բաժն Լայկազեան վարժարանէն ունի մի կիրակեալ վարժարան, ուր կիրակի օրեր չուկայորդ պատաններու և հասակաւոր ազգայիններու գաստիսութիւններ կը լինին ձրիապէս։ Մի ընթերցարան՝ ուր կիրակի օրեր ամեն ազգայիններ կրնան հաւաքուիլ և դիւր և լրագիր կարդալով ծանուակ անցունել, մի լուրսան, ուր տուն և կնոջն մի անգամ թէ հրապարակական գաստիսութիւններ և թէ ազգային նիւթերու վրայ անմաստութիւններ կը լինին։ Ռուսաստանի հայոց ուղադրութեան կը ներկայացունեն որ ընկերութիւնը որ խնդրեց լուսաւորութիւն տարածելու գործին նուրսած, թէն համեմատ չէ լուրս մէջ և աննայն կը զործէ, բայց իւր ոյժ ընթացքով կարող է մեծ դերեր ունենալ սոցալային մէջ, եթէ օգնեն նմա և քաղաքներն եթէ ամեն մի հայ անհատ մի գիրք կամ մի անտրտ նուիրէ Լայրենուէր ընկ. ընթերցարանին, ինչ մի մեծ ծանրութիւն գտնած չի լինի։ Բայց ընկերութիւնը մի նոր գրադարան կանենաւ որքն թէ Լայկազեան վարժարանի ուսանողներն և թէ ամեն վանքի հայեր կրնան տալ